

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.1

С. І. Шимон*,
доктор юридичних наук, доцент
завідувач кафедри правового регулювання економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

КОНСТРУКЦІЯ «ПРАВО НА ПРАВО» ЯК КОНЦЕПТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

У статті аналізуються проблеми категорії «право на право», яка перераховується багатьма вченими. Автор доводить, що «право на право» спирається на юридичну фікцію «майнове право є річчю», втілює в собі ідею ідеальної речі і є необхідною умовою, яка забезпечує здатність майнових прав виступати об'єктами цивільного обороту.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, майнові права як об'єкти.

В статье анализируются проблемы опровергаемой многими учеными категории «право на право». Автор доказывает, что «право на право» базируется на юридической фикции «имущественное право есть вещь», воплощает идею идеальной вещи и выступает условием, обеспечивающим способность имущественных прав быть объектами гражданского оборота.

Ключевые слова: объекты гражданских прав, имущественные права как объекты.

The article analyses the problems the category «right to the right», which is refuted by many scientists. The author proves that the «right to the right» is based on a legal fiction «property law is a thing», embodies the idea of the ideal thing and acts as a condition that ensures the ability of property rights to be objects of civil circulation.

Key words: objects of civil rights, property rights as objects.

Постановка проблеми. В українській правовій науці активно дискутується проблема обороту майнових прав і специфіки останніх як об'єктів цивільних правовідносин. Емпіричні напра-

* Shvmon S. I.. Doctor of Law, Associate professor, Head of the Economy Legal Regulation Department in Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
"RIGHT TO THE RIGHT" CONSTRUCTION AS A CONCEPT OF MODERN CIVIL LAW DOCTRINE

цювання у цій сфері вже досягли такої межі у своєму розвитку, яка поставила перед наукою завдання дати відповіді на низку питань щодо об'єктоздатності майнових прав. Адже судова практика у цій сфері, незалежно від низки правових позицій, висловлених вищими судовими інстанціями, поки що не відрізняється єдністю. В одних випадках вищі суди розглядають відчуження майнових прав виключно в порядку відступлення права вимоги в зобов'язальних правовідносинах, тоді як в інших – визнають майнове право об'єктом речових правовідносин і оцінюють його в розрізі правовідносин власності. Це обумовлено відсутністю загальних підходів до аналізу правових норм, пов'язаних із регулюванням обороту майнових прав, передумовою формування яких є розробка цієї проблеми в юридичній доктрині, де питання обороту майнових прав часто пов'язується із конструкцією «право на право». Що спричиняє, серед іншого, категоричне заперечення деякими науковцями можливості розглядати майнові права в якості об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусія про «право на право» має в науці свою досить давню історію, її пов'язують із римським *iura in re aliena* (право на чужу річ), яке визнавалося об'єктом права власності поряд із речами. Хоча думку про те, що вчення про право на право має таке глибоке коріння, підтримують не всі вчені. У класичній цивілістиці були як прихильники ідеї «права на право» (К. Д. Кавелін, К. Н. Анненков, К. П. Победоносцев), так і опоненти (Д. Д. Грімм, Д. І. Мейер, Ю. С. Гамбаров, Г. Ф. Шершеневич). У сучасній науці окремі аспекти цієї проблеми згадуються у працях Т. В. Боднар, Ю. О. Гладь, О. В. Кохановської, І. М. Кучеренко, О. О. Кота, Р. А. Майданика, Є. О. Мічуріна, І. В. Спасибо-Фатєєвої, І. А. Спасибо, О. С. Яворської, В. Л. Яроцького та інших учених. Однак з існуючих праць ми можемо почерпнути лише фрагментарні відомості щодо майнових прав як об'єктів, оскільки вони присвячені дещо іншим проблемам правової доктрини і предмет нашої уваги зачіпають лише побічно. Переважно, автори торкаються цього питання внаслідок звернення до інституту цесії та вважають відступлення права вимоги єдиним способом відчуження таких майнових об'єктів, а це не передбачає формування конструкції «право на право». На монографічному рівні це питання нами досліджено у розрізі загальної теорії майнових прав, де проблема «права на право» висвітлюється у контексті теорії

об'єктів цивільного обороту [1, с. 144–154]. Досі недостатньо визначеним залишається питання про значення цієї конструкції для теоретичного пояснення здатності майнових прав виступати об'єктами цивільних (господарських) правовідносин.

Постановка завдання. Один із аспектів, у яких порушується в правовій теорії проблема майнових прав як об'єктів, пов'язаний саме з намаганнями усунути тавтологію, яка, на думку деяких вчених, виникає внаслідок уживання конструкції «право на право». Ми ставимо за мету довести у цій праці правомірність існування права на право та на основі аналізу цієї конструкції теоретично обґрунтувати здатність майнових прав виступати об'єктами цивільних правовідносин (бути об'єктоздатними).

Основні результати дослідження. Обстоюючи доцільність існування права на право, деякі вчені стверджують, що це ніщо інше, як приклад участі правових явищ в економічному обороті. Так, на придбану за договором купівлі-продажу річ у покупця виникає право власності; отже, у разі, якщо предметом продажу є майнові права, слід припускати, що в покупця може виникати «право власності на майнові права» [2, с. 63]. Ця ідея, правда в дещо в іншому контексті, нині проводиться і в деяких правових позиціях окремих апеляційних судів та Верховного Суду України.

Наукові ж висновки про неможливість майнових прав бути об'єктами цивільних прав видаються уразливими через спробу розглядати майнові права як об'єкти в межах їхніх «власних» правовідносин, тих, де конкретне майнове право є елементом змісту. Тоді як суб'єктивне право може стати об'єктом лише в іншому, «зовнішньому» правовідношенні. Пояснення цього явища надав свого часу Ю. Г. Басін, зазначивши, що право є змістом правовідношення тоді, коли йдеться про право учасника того самого правовідношення, об'єкт якого ми визначаємо. Якщо ж суб'єкт цього правовідношення набуває права учасника іншого правовідношення, то це (чуже для нього) право стає об'єктом його суб'єктивного права. У разі передання права іншій особі при збереженні правовідносин нового кредитора з тим самим боржником, право вимоги до якого передається, змінюється лише суб'єкт (кредитор). Автор зазначає, що «об'єктом не може бути моє право, але об'єктом може бути чуже право, котрим я можу розпорядитися» [3, с. 41].

Остання теза потребує уточнення, оскільки розпорядитися можливо, на нашу думку, лише власним правом, але не чужим.

Дійсно, на стадії придбання певного суб'єктивного майнового права, яке належить іншій особі, це право набуває властивостей об'єкта того правовідношення, до якого вступає суб'єкт. У процесі здійснення цього майнового права воно є змістом правовідношення, в межах якого реалізується. Тож варто уточнити: об'єктом правовідношення може стати суб'єктивне право, яке передається від однієї особи до іншої; «моє право» може стати об'єктом, перетворившись на «благо», яким я в змозі розпорядитися; у цьому випадку право однієї особи стає об'єктом її ж правомочностей; особа є володільцем (власником) свого майнового права як майнового блага (об'єкта). У іншій особі, яка вступила в зобов'язання з приводу отримання майнового права (внаслідок його відчуження праволодільцем) у ролі кредитора у межах цього правовідношення має право вимоги (передати їй право), тобто має суб'єктивне «право на чуже право». Здійснивши останнє, вона набуває статусу нового кредитора у первісному правовідношенні, в якому відчужуване право було і знову стає елементом змісту.

Маючи на увазі суб'єктивне право як елемент змісту правовідношення, ми не виходимо за межі цього конкретного правовідношення; порушивши ці рамки, неможливо стверджувати, що право є змістом; за межами цього правовідношення погляд на це право змінюється, воно втрачає якість змісту, об'єктивується і стає благом, яке відкриває шлях до задоволення інтересу.

Ще один з аргументів, на який посилалися вчені, заперечуючи здатність суб'єктивного права бути об'єктом іншого права, зводиться до того, що об'єктом права може бути тільки те, що реально існує, здатне задовольняти людські потреби; а право на право, власне, є співучастю суб'єктів в одному й тому ж благові. Як стверджував ще Г. Ф. Шершеневич, визнання права на право дало б практично неможливі результати, а теоретично призвело б до безкінечного ряду «прав на право на право» [4, с. 59]. Прибічники такого підходу вважали, що те, що визнають «правом на право», завжди є правом на об'єкт, який передається від одного суб'єкта іншому, або в якому, поряд із користуванням одним, встановлюється користування чи співучасть іншого. Наприклад, коли ведуть мову про заставу на сервітут, як зазначав Ю. С. Гамбаров, у дійсності мають справу з правом на його предмет, у межах, наданих володільцеві сервітуту права розпорядження ним; так само як за звичайної застави мають справу із особливим пра-

вом на річ, у межах належного власнику права на цю ж річ [5, с. 590–591].

На нашу думку, це не зовсім так, адже благо, яке є об'єктом прав користувача, – це річ, яка уособлює право власності на неї; у разі передання під заставу права користування, право власності щодо речі не змінюється. Об'єктом права користування є річ, а об'єктом права заставодержателя – можливість користування річчю (право користування). Але головне полягає в процесі об'єктивації права. Майнове право як суб'єктивне право виокремлюється зі структури правовідношення, елементом змісту якого виступає, і в момент розпорядження ним уповноваженою особою об'єктивується, а з переданням іншій особі знову перетворюється на суб'єктивне право як елемент правовідношення. Момент розпорядження майновим правом, як правило, співпадає в часі з моментом відчуження права та з моментом набуття його новим суб'єктом. Тож відбувається миттєва трансформація: суб'єктивне право як елемент змісту правовідношення – майнове право як об'єкт іншого правовідношення – суб'єктивне право як елемент змісту правовідношення з оновленим складом.

Сучасні дослідники концепції «право на право», зауважують ще на одну слабку її сторону: вона передбачає наявність обов'язку, який би кореспондував «праву на право», але сформулювати його видається неможливим [6, с. 372–373]. У цьому сенсі актуальними й нині є міркування Л. Еннексеруса про те, що у таких випадках очевидними є правомочності впливати на саме право; але поряд із цим є й інші повноваження, які стосуються не самого права, а його об'єкта. Тут «права на права» наділені такою ж природою, як і ті, що покладені в їх основу, але з дещо обмеженим змістом; «право на право» містить повноваження, які стосуються права, і які стосуються його об'єкта [7, с. 259]. Позиція цього класика потребує перегляду з урахуванням того, що повноваження щодо права як об'єкта виникають поза межами того правовідношення, в якому це право є елементом змісту і наділяє особу можливостям впливати на об'єкт (річ). Право на право існує в «зовнішніх» правовідносинах, де правоволоділець має правомочності виключно у відношенні права, тоді як повноваження щодо блага (яке є об'єктом цього права) існує у «внутрішніх» правовідносинах. А тому в конструкції «право на право» головним елементом є правомочність розпорядження правом як влас-

ною можливістю та контролю над здійсненням чужого суб'єктивного права («право на право»).

Опоненти ідеї про існування «права на право» також стверджують, що таке явище призводить до «парадоксу множин», пояснюючи це на прикладі внесення часток до статутного фонду товариства: майнові права є речові та зобов'язальні, отже, може виникати ситуація, коли «вклад у майно юридичної особи вноситься правом власності або правом власності на майнове право, що призводить до існування «права власності на право власності на майнове право», яке також може бути правом речовим, навіть правом власності» [8, с. 46]. У наведених аргументах присутня теоретична похибка: якщо засновник є власником речі і вносить її до статутного капіталу, то об'єктом виступає річ, а не право власності на неї, бо не існує права «власності на право власності». Об'єктом права (зокрема і права власності) може бути зобов'язальне майнове право або право, яке набуто в порядку конститутивного правонабуття, що обґрунтовано нами в іншій праці на основі теорії «еластичності права» та феноменів «кількісного розділення повноважень» та «розмноження права» [9, с. 124-128]. Ідеться про випадки, коли на основі одного абсолютного права (права власності) суб'єкт створює майнове право, але з вужчим змістом (право користування), передає його іншій особі, залишаючи у себе основне («материнське») речове право (право власності).

Натомість прихильники конструкції «право на право» не вбачають у ній нічого неприродного та у рамках дихотомії речове/зобов'язальне право виділяють чотири ймовірні логічні конструкції: зобов'язальне право на зобов'язальне право, речове право на речове право, зобов'язальне право на речове право, речове право на зобов'язальне право [2, с. 61]. Таким чином автори розглядають можливість існування як абсолютного, так і відносного права на право.

Звісно, допускаючи можливість існування права на право, ми вимушені ставити питання про природу першого з цих прав. Основні спори стосуються можливості існування права власності на майнове право. Українська судова практика дала відповідь на це питання у правових позиціях Верховного Суду України, де визнається право власності на майнові права інвесторів будівництва житла, а законодавець – у низці законодавчих актів, ви встановлено право власності на право вимоги, право власності на без до-

кументарні цінні папери тощо. Один з виходів, який пропонується в доктрині, – поширити правовий режим речей на зобов'язальні та інші майнові права, однак питання, які саме елементи цього правового режиму – залишається нероз'ясненим.

Якщо переданню підлягає майнове право, то набувач отримує саме майнове право як можливість певної поведінки – претендування на майно або вчинення власних дій відносно майна. Причому це претендування повинно дозволяти набувачеві одержати якесь нове (порівняно із самим правом) майнове благо, наприклад, внаслідок купівлі права оренди (перше майнове благо) покупець одержує можливість вилучати корисні властивості з речі (друге майнове благо); або набуває на підставі договору купівлі-продажу право вимоги (перше майнове благо) уповноважує набувача претендувати на сплату йому грошей, які він одержує від боржника (друге майнове благо). Якщо такого не відбувається, то об'єктом правовідносин є не майнове право, а інше благо.

Практично, у випадках відчуження майнового права набуття реального блага (речі, коштів) відбувається в два етапи – на першому етапі набувач стає правоволодільцем, тобто набуває майнове право, (право вимоги передати річ), а на другому – внаслідок здійснення цього права – саме реальне благо (річ, кошти) та абсолютне право на нього (право власності). Тому майнове право як об'єкт – це потенційне абсолютне право (право користування або право вимоги, яке трансформується у право власності).

У зв'язку з цим слід констатувати, що стосовно права як майнового об'єкта завжди існують абсолютні правовідносини, де уповноваженою стороною є власник чи особа, яка має зобов'язальне право (або речове право на чужу річ, яке походить із зобов'язань із власником), а зобов'язаною стороною – всі треті особи. Як відомо, право власності є абсолютним правом на майнові об'єкти; зобов'язальні права встановлюються з волі власника (або законом) і слугують здійсненню його повноважень. Суб'єкт зобов'язального права виявляється залученим до абсолютного правовідношення, об'єкт якого (річ) одночасно є об'єктом зобов'язального правовідношення. Посягання на цей об'єкт з боку третіх осіб, не задіяних до зобов'язання, порушують і права власника, і права носіїв зобов'язальних прав.

Таким чином у конструкції «право на право» об'єктом є друге з цих прав, а це означає, що як об'єкт відповідному правовому режиму підкоряється саме це (друге) право. Цей режим полягає у встановлених законом правилах використання майнового права, способів і меж здійснення, способів передання, обсягу прав, які підлягають переданню, характеру прав, які передаються, форм та умов передання тощо. У цивільному законодавстві України це питання вирішене через інститут відступлення права вимоги; а сама оборотоздатність (об'єктоздатність) права – через установлення у ч. 2 ст. 190 Цивільного кодексу України юридичної фікції «майнові права є неспоживною річчю», яка відображає поширення пропріетарного правового режиму на майнові права і в основі якої полягає теоретична конструкція «право на майнове право». Практично згадана фікція втілює ідею про те, що майнове право як об'єкт є ідеальною (уявною) річчю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Будь-яке суб'єктивне майнове право є складовим елементом змісту майнового цивільного правовідношення, яке має власний об'єкт. Тому кожне майнове право прив'язане до відповідного реального блага (речі, грошей, об'єкта інтелектуальної власності). Якщо зв'язок права із реальним майновим благом є безпосереднім, тобто носій права має можливість прямо впливати на об'єкт (володіти, споживати, вчиняти з ним відповідні дії), то право невіддільне від об'єкта (у цих випадках ідеться про абсолютне суб'єктивне право) і може передаватися іншій особі виключно разом із благом (річчю тощо). Якщо зв'язок права з реальним благом є опосередкованим, тобто існує проміжна ланка, яка, як правило, виявляється в поведінці іншої особи (боржника), то право здатне умовно «відриватися» від суб'єкта і від речі, набувати ознак об'єктивного явища і може виступати в ролі об'єкта, щодо якого виникає «право на право». Згаданий опосередкований зв'язок обумовлює об'єктоздатність майнового права; але виникає він саме в умовах відносного правовідношення, де чітко визначені сторони, між якими «переміщується» майнове благо, в тому числі, особа боржника, обов'язком якого є задовольнити претендування і здійснити реальне майнове надання, без чого право не мало б майнової цінності. У той період існування відносного правовідношення, поки реальне благо ще не передане боржником кредитором, але юридично «прив'язане» до зобов'язання (кредитор уже претендує

на виконання, але ще не одержав його), претендування у вигляді права вимоги може бути передане третій особі.

Ті правовідносини, в межах яких виникає можливість об'єктивації права (яке стає об'єктом), є абсолютними і зовнішніми стосовно того правовідношення, з якого це майнове право походить, і стосовно того, в якому майнове право буде відчужуватися. Таким чином, у категорії «право на право» об'єктом виступає друге з цих прав, тоді як перше – є елементом змісту правовідношення. Право на право ґрунтується на законодавчій фікції «майнове право є річчю», яка втілює ідею про суб'єктивне майнове право як ідеальну річ. Практично «право на право» є «правом на ідеальну річ», що дозволяє поширити на обіг майнових прав правовий режим речі і є необхідною передумовою обігу майнових прав у цивільному обороті.

Список використаних джерел:

1. *Шимон С. І.* Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія / С. І. Шимон. – К. :Юрінком Інтер, 2014. – 664 с.
2. *Полуяхтов И. А.* Гражданский оборот имущественных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Илья Анатольевич Полуяхтов. – Екатеринбург, 2002. – 183 с.
3. *Басин Ю. Г.* Блага и права как объекты гражданских правоотношений по казахстанскому законодательству / Ю. Г. Басин // Объекты гражданских прав: Материалы международной научно-практической конференции : В рамках ежегодных цивилистических чтений, Алматы, 25-26 сентября 2003 г. / Казахский гуманитарно-юридический университет. Научно-исследовательский институт частного права; Немецкое общество по техническому сотрудничеству (GTZ); Ред. кол. : М. К. Сулейменов (отв. ред.) и др. – Алматы : КазГЮУ, 2004. – С. 39–44.
4. *Шершеневич Г. Ф.* Общая теория права : Часть теоретическая. Философия права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Бр. Башмаковы, 1910. – Т. 1 : Вып. 1–4. – 839 с.
5. *Гамбаров Ю. С.* Гражданское право. Общая часть / под ред. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 816 с.
6. *Чеговадзе Л. А.* Система и состояние гражданского правоотношения : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Чеговадзе Людмила Алексеевна. – М., 2005. – 485 с.

7. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права : Введение и общая часть. Пер. с нем. / Л. Эннекцерус; под ред. Д. М. Генкина, И. Б. Новицкого. – М. : Иностран. лит., 1950. – Т. 1 : Полут. 2. – 483 с.

8. Яковлев А. С. Имущественные права как объекты гражданских правоотношений. Теория и практика. /А.С. Яковлев. – М.: Ось-89, 2005. – 192 с.

9. Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти) дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Світлана Іванівна Шимон. – К., 2014. – 450 с.

References:

1. Shimon, S. I. (2014). *The theory of property rights as objects of civil legal relations: a monograph.*– K., Yurincom Inter.

2. Poluyakhtov, I. A. (2002) *Civil turnover of property rights.* Dis. ... cand. jurid. Sciences. Ekaterinburg.

3. Basin, Yu.G. (2004) *Benefits and rights as objects of civil legal relations under the Kazakhstan legislation.* Ob'yekty grazhdanskikh prav. Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii: V ramkakh yezhegodnykh tsivilisticheskikh Chteniy, Almaty, 25-26 sentyabrya 2003 g. Kazakhskiy gumanitarno-yuridicheskiy universitet. Nauchno-issledovatel'skiy institut chastnogo prava; Nemetskoye obshchestvo po tekhnicheskomu sotrudnichestvu (GTZ) (pp. 39-44). Almaty: KazGYUA,.

4. Shershenevich, G. F. (1910) *General theory of law: Part theoretical. Philosophy of law.* T. 1: Vyp. 1-4. M.: Br. Bashmakovy/

5. Gambarov, Yu. S/ (2003). *Civil law. General part.* M.: Zertsalo.

6. Chegovadze, L. A. (2005). *System and state of civil legal relationship.* Diss... dokt. jurid. nauk. M.

7. Ennektserus, L. (1950). *German Civil Law Course: Introduction and the General Part.* Per. s nem. T. 1: Polut. 2. M.: Inostr. lit.

8. Yakovlev, A. S. (2005). *Property rights as objects of civil legal relations. Theory and practice.* M. : Os'-89.

9. Shymon, S. I. (2014). *Property rights as objects of civil legal relations (theoretical and practical aspects).* Dis. ... dokt. yuryd. nauk. K.